

lesztette. Mikes életművének ismertetésekor azonban fordításairól bővebben kellett volna megemlékezni. Hálásak vagyunk Szigeti Józsefnek, hogy munkája nyomán a Mikes-kérdés újra belekerül az irodalomtörténeti kutatás sodrába.

Ha az utókor eddig elhanyagolta, ránk vár a feladat, hogy Mikes halálának közelgő 200. évfordulójára irodalmi ereklyévé vált kéziratát kritikai kiadásban közzétegyük. Nem feledkezhetünk meg fordításairól sem. Ő maga írja egyik fordítását a késői olvasóknak ajánlva: „... az én ítéletem szerint méltó, hogy kinyomassák”. Mikes életművét becsüljük meg s ne hagyjuk veszendőbe. Álljon előttünk pár sora egy 1759-ben kelt misszilis leveléből s éljünk a szerencsével, hogy a hatalmas kéziratanyag birtokában vagyunk: „... a tsendes életet a könyvek fordítására szentelem, és sok frantzia könyveket magyarrá változtattam, amelyekből, ha alkalmosságom adatik, Ötsém uramat is részlettem.”

Röviden szólunk még a jegyzetekről is. Szigeti József gondos munkát végzett a jegyzetek összeállításával. A korábbi kiadások jegyzeteit, melyek az ő jegyzeteinek felét sem teszik ki, kritikával használta fel. Kultsár és Toldy nem ad jegyzetet. Abafi névmutatóval igyekszik pótolni, főleg török és más idegen nevek s néhány magyar szóra vonatkozó megjegyzésével. Az Emlékkiadás jegyzeteit a bevezető tanulmányok pótolják. Császár 153 és Erdői 182 jegyzete főleg a török szavakhoz kapcsolódnak, az előbbi egészen szükséztel. Szigeti József jegyzeteiben a korabeli történelmi eseményekről, a kor politikusairól, íróiról, uralkodókról s a különböző, felvilágosodással kapcsolatos kérdésekről tömör, jól fogalmazott tájékoztatót ad. A török és más idegen nevek magyarázata mellett a Mikes szavaihoz fűződő jegyzetek is szaporodnak; kár, hogy nem nagyobb mértékben.

Egyes esetekben a kutatás már tovább ment. Például 23., 12. jegyzet Mercurius Veridicus (Esze Tamás a Mercurius-kérdés revíziója. ITK. 1953. 1—4.) 43. sz. Kockejánusok (Koltai Kastner Jenő Tótfalusi Kis Miklós coccejanizmusa ITK.: 1954/3.) 33. sz. Sévigné asszony (Leveleinek egy része már 1696—97-ben is megjelent Bussy-Rabutin levelezéséhez fűzve, később pedig 1725-ben is részlegesen, majd a jegyzetben jelzett évben, 1726-ban teljesebben. Ez azért fontos, mert az 1726 nyomós indok volt arra, hogy Mikes Franciaországban Mme de Sévigné nyomtatott leveleivel egyáltalán nem találkozhatott.) 39. sz. Montesquieu (a Lettres Persannes nem 1712-ben, hanem 1721-ben jelent meg.) Az összes idegen szavak megmagyarázására való törekvés csak a szerkesztő munkáját szaporította. Az olyan közkeletű szavak, mint: flinta, findzsa, penitencia, testamentum, rabinus, spékelní, markotányosné, hajdú jegyzetbevétele nem szükséges, ha a szerkesztő sem közöl egyebet, mint amit tudunk róluk és Mikés is abban az értelemben használja őket. Felesleges egyes szavak ismétlése vagy utalás rá, ha már előfordult. Például 154. és 198. jegyzet Nagy Sándor, a 241. és 312. jegyzet ispotály, a 302. és 196. sz. jegyzet Cleopatra, a 303. és 197. jegyzet M. Antonius. A 34. jegyzetszám helyett 35. áll (Török Áfium). Itt jegyezzük meg azt is, hogy *r* betűk a szövegből számtalan helyen hiányoznak vagy rosszul olvashatók. A szövegben következetesen Veridicus áll a Veridicus helyett. Ezek az apróságok azonban nem vonnak le semmit a szerkesztő lelkiismeretes munkájának értékéből. Majdnem 400 jegyzetével a Törökországi levelek pontosabb megértését segíti elő s Mikes műveltségének gazdagságára hívja fel figyelmünket.

Hopp Lajos

TRÓCSÁNYI ZSOLT: A NAGYENYEDI KOLLÉGIUM TÖRTÉNETÉHEZ (1831—1841)

Irodalomtörténeti Füzetek, Bp., 1957. 87 l.

Nemigen fordult elő az utolsó évtizedekben, hogy magyarországi kutató a nagyenyedi kollégiumnak, vagy akármelyik más régi iskolánknak a történetéről könyvet írt volna. Sőt, mindjárt azt is hozzátéhetjük, hogy a hazai történeti kutatásnak erre a területére alig-alig hatolt még be valaki az utolsó években. Pedig, ha irodalomtörténezeink alaposabban meg akarják ismerni a felvilágosodás nyelvi, művelődési és tudományos törekvéseit, vagy pedig Krizának, Szentivánnak és az erdélyi népies nemzedékek harcait, akkor foglalkozniuk kell azok-

nak a kollégiumoknak fejlődésével, belső életével is, amelyekben Aranka György, illetőleg Kriza és kortársaik nevelkedtek. Természetes ezért, hogy éppen a kolozsvári unitárius kollégiumnak és a nagyenyedi Bethlen-kollégium történetének egyes szakaszai izgatták újabban a legtöbbet az írók és kutatók érdeklődését és képzeletét. Az előbbinek történetéről több mint két évtizeddel ezelőtt Gál Kelemen írt egy alapos összefoglaló munkát, az utóbbi történetének megismerésénél még ma is P. Szathmáry Károlynak és Váró Ferencnek sok tekintetben már rég-

óta elavult, hézagos és részben téves adatokat közlő munkáira vagyunk utalva. De mellettük hányan foglalkoztak még az enyedi kollégium történetének egy-egy szakaszával, vagy kiváló tanárával! Szilády Zoltán számos tanulmányában tért vissza Benkő Ferenc alakjához és a természetstudományok tanításának kérdéséhez, Berde Máriát a sírjáig kísérte el Szász Károlynak az alakja, legutóbb pedig Kiss Géza és Turnowsky Sándor szintén Szász Károly jogi és történetírói munkásságát értékelte újra.

Nem csupán Szász Károlynak rendkívül színes, sokoldalú, tudományos és politikai szempontból egyaránt érdekes és az egész erdélyi életre nézve jellemző alakja foglalkoztatta most már több erdélyi író és kutató után Trócsányi Zsoltot is, hiszen egy évtizeden át Szász Károly a központjában állott egy olyan társadalmi és politikai küzdelemnek, amelyben Erdély legjelentősebb haladó erői először csaptak keményen össze a reakcióval. Ez az évtized 1831-ben, a lengyel szabadságharc leveretésének évében kezdődik Trócsányi szerint, és 1841-ben az enyedi vizsgálat befejeztével zárul le. Maga Szász Károly azonban már 1822-ben mondja el Enyeden rendes professzori beköszöntő beszédét, magyar nyelven és új eszméket hirdetve. Számunkra ezzel az időponttal kezdődött el a kollégiumnak mind pedagógiai, mind pedig általános művelődési szempontból újabb korszaka.

Szász Károlyal törnek be a kollégiumba Pestalozzi nevelési elvei. Trócsányi szerint Szász Károly számára „a nevelés célja: az egyénisült ember.” Ehelyett inkább azt kell mondani, hogy Szász Károly gondolkozó és a nemzeti, politikai életben kötelességeket vállaló, haladó szellemű embereket akart nevelni. Szakított az értelem nélküli magoltatással és szakított a tanári góggal, amely az ifjúságot a professzoroktól és a tudomány titkainak megismerésétől távol tartotta. „Egy professzor atyja ezen szép ifjúságnak. Az atya neveli a maga gyermekeit”, mondta Szász Károly. És hogyan akart nevelni? „példával és farsalkodással.” Ezeket a kijelentéseket és ezeknek alapján a Szász Károly nevelési elveit akkor értékelhetjük kellőképpen, ha Ujfalvy Sándor emlékirata alapján ismerjük a régebbi enyedi tanárok magatartását. Az elvont, szabályokat magoltató tanítás helyébe Pestalozzi nyomán a szemléltetés lép. De mindezeknél fontosabb az, hogy Szász Károly nyíltan hadat üzen a latin nyelv hatalmának, és a magyar nyelv és irodalom világát megnyitja az ifjúságnak.

Tudjuk, hogy Szász Károly kezdetben jogot tanított a Bethlen-kollégiumban, és ezért természetesen tartjuk, hogy a róla szóló tanulmányokban elsősorban jogi, tör-

ténelmi munkáival és politikai szereplésével foglalkoznak, de amikor a kollégium belső harcairól, a Szász—Péterfi-féle ellentétről és az úgynevezett „nagyenyedi jakobinus pöréről” van szó, akkor pedagógiai és művelődési törekvéseit is értékelnünk kell.

Trócsányi érdekesen elveniti meg Szász Károly pályafutásának legfontosabb mozzanatait és nevelő egyéniségét is jellemzi. Ezt a jellemzést különösen az teszi értékessé, hogy mindig rámutat a társadalmi mozgató okokra, Szász Károlyt a kortársaival, a korabeli erdélyi társadalmi élet szövevényében, sőt az európai politika kérdései felé tekintve mutatja be. A könnyvek ezek a lapjai elevenek, frissek, lüktetőek, de az adott keretek között is helyenként kiegészítésre, az állítások pontosabb indoklására szorulnak. Ebben a beállításban nem tűnik ki az, hogy a Szász—Péterfi-féle ellentétnek mélyreható pedagógiai, társadalmi, világnézeti, politikai összefüggései voltak. A középnemességnek az önálló nemzeti műveltségért, a polgári demokráciáért küzdő haladó szárnya ütközött itt össze a Habsburg hatalomba kapaszkodó, a népet megvető reakcióval. Ezt a reakciót képviselték Enyeden a Péterfi-testvérek és Csorja Ferenc, akik már csak az elavult tanítási rendszer fenntartásától, a műveletlen kisnemességtől és a kormánypárttól várhatták tekintélyük fenntartását.

Trócsányi Zsoltnak gondja van rá, hogy Szász Károly és a Péterfiék mellett a tízéves nagy küzdelem többi jelentősebb szereplőjét is megismerjük. A kollégium gondnokai, a református consistorium, a gubernium tanácsosai, a korabeli erdélyi politika jelentősebb alakjai mind megjelennek a színen egy-egy pillanatra, és az egymás ellen feszülő érdekek harcában alakul ki az élet, és születik meg a hosszas vizsgálat ítélete.

A kollégiumi mozgalmakban Szász Károly mellett a kollégiumi ifjúságnak volt a legjelentősebb szerepe. Az 1830-as években Enyeden tanult a későbbi erdélyi irodalmi és tudományos életnek legtöbb számottevő tehetsége. Kemény Zsigmond után Czákó Zsigmond, Gáspár János, Mentovich Ferenc, majd az ifjabb Szász Károly úgyszólván egymás kezébe adják itt a kilincset. Mellettük még több nevet említhetnénk, akik a 48-as küzdelmekben és az irodalmi életben hosszabb-rövidebb ideig szerepet vittek. Ennek az ifjúságnak minden nevezetesebb lépését megismerjük Trócsányi Zsolt biztos kezű vezetésével.

1831-ben a diákok szimpátia-tüntetését rendeznek az átvonuló lengyel foglyok mellett. Három év múlva egy újabb fogoly-csoport tagjait meg akarják szöktetni, majd olvasó társaságot szerveznek, Habsburg-ellenes éneket dalolva mulatnak, 1836—37-ben kiadják

a *Virágkosár* c. zsebkönyvet, 1839-ben újabb, tiltott olvasó társaságot szerveznek, ezt azután a kollégium vezetősége feloszlatta és vezetőit megbüntette.

Trócsányi Zsolt a guberniumi vizsgálatnak az Országos Levéltárban levő jegyzőkönyvei alapján tárta fel az ifjúsági mozgalmakat, de ugyanakkor a consistoriumnak, a kollégiumi előljáróságnak és a guberniumnak is nyomon kísérhette minden intézkedését, és így új megvilágításban mutathatta be a számunkra nagyrészt már ismert eseményeket. A magyarországi kutató a számunkra hozzáférhető anyag feltárásával teljesebb, és amellet színesebb, változatosabb képét adhatta az ifjúsági mozgalmaknak, mint a kollégium történetének, illetőleg Szász Károly életének hazai kutatói, de ugyanakkor azt is észre vesszük, hogy a kollégium életét és az erdélyi művelődési törekvéseket csak a távolból szemléli.

Trócsányi az ifjúság irodalmi és tudományos érdeklődésének csak egy-egy szelét látja, és talán ezért tévesek a következtetései is. Az ifjúsági önképzőkört szervező enyedi diák nemcsak Magyarország felé nézett, hanem a kollégium multjában, a Molière-t fordító diákokban, az erdélyi színészet úttörő apostolaiban, a Nyelvművelő Társaság buzgó tagjaiban, a kolozsvári ifjúságban is meglátta a követendő példát, és irodalmi érdeklődését az 1820-as években már magyarul tanító tanárai irányították. Így jutott el Kisfaludyhoz és Vörösmartyhoz, és hamarosan a Krizával, Szentivánnival jelentkező erdélyi népiességhez is. A nagyenyedi *Virágkosár* egyik jelentősége az, hogy népies költészetünk számára megértő olvasókat és Krizának munkatársakat nevelt.

Az ifjúság tudományos érdeklődése Trócsányi szerint „elsősorban természettudományos”. Nos hát, ezt a véleményt sem az olvasótársaság jegyzőkönyvei, sem irodalmi próbálkozásai, sem egyéb megnyilatkozásai nem támogatják. Köteles Sámuel, Hegedűs Sámuel, majd Szász Károly főképpen a filozófia a hazai történelem és a nemzeti nyelv és irodalom iránt ébresztenek fel érdeklődést. Széchenyi, Wesselényi és Böllöni Farkas munkáinak olvasása, a megyegyűlések látogatása után az ifjúság politikai kérdésekről vitatkozik, hamarosan beleveti magát a politikai életbe. Gáspár Jánosékat a „hon- és nemzetismeret” kérdései foglalkoztatják, a feudális társadalmi viszonyok, az elmaradottság ellen lázadoznak. Érdeklődésük a román irodalomra is kiterjed és egyúttér nek minden elnyomott nemzet szabadságtörekvéseivel. Alaposabb természettudományi tanulmányokat csak Zeyk Miklós tanítványai folytathattak az 1840-es években, illetőleg azok az ifjak, akik kijutottak a német egyetemekre.

Felmerül végül a kérdés, hogy mi lett a tíz éves küzdelem eredménye és mi lett részvevőivel? Trócsányi nem ad határozott választ erre a kérdésre, és így végső következtetéseit is kissé rapszodikusoknak és kevéssé indokoltaknak tartjuk. Az 1840-es évek politikai történetének alapos feldolgozása világíthatja csak meg igazában Szász Károlynak és az általa vezetett fiatal nemzedéknek visszatörpanását, valamint későbbi magatartását.

Trócsányi könyvből úgy tűnik ki, hogy a consistoriumnak és a kollégium vezetőségének sikerült megvédelmeznie az iskola tekintélyét és függetlenségét, és hogy az udvar vereséget szenvedett. Ez azonban csak egy olyan látszólagos győzelem volt, amely súlyos sebeket takart. Szász Károly a jogi katedrát kénytelen volt felcserélni a matematikaival és a politikai élettől visszavonult, Kemény Dénes, a legönállóbb gondolkozású, leghaladóbb főgondnok, lemondott és helyébe egy szürke egyéniség, Degenfeld Ottó, lépett, az olvasótársaság feloszlott, tagjait elítélték és azok kikerültek a kollégiumból. Az ifjúság politikai törekvései még nem kristályosodtak ki és hadállásait már szétszórták. Az irodalmi és tudományos élet terén később megállotta a helyét és 1848—49-ben, ha kellett, minden erejével, vérével is védelmezte a szabadságot, de politikai, forradalmi szereplésre nem volt felkészülve. A függetlenség megvédésének feladata egyesítette a consistorium vezetőit, a kollégiumi főgondnokot, a professzort és a hazafiságtól duzzadó diákokat, de a társadalom átalakulásának, a forradalomnak kérdései természetesen elválasztották őket.

Ha tehát számon akarjuk kérni, mint ahogy Trócsányi teszi, hogy 1849-ben mit tettek, akkor természetes, hogy egyesekről elítélő, másokról azonban fokozottabban megbecsülő lesz a véleményünk. A kollégium nem volt egy zárt politikai szervezet, és ezért természetes, hogy a tanárok, diákok és előljárók politikai magatartása elvált egymástól a forradalmi időkben. De azt is megjegyezzük, hogy ennek a munkának nem lehetett feladata, hogy ítéletet mondjon akár Szász Károlynak, akár a kollégium vezetőségének forradalmi szereplése fölött anélkül, hogy azt előbb megismertette volna. Kétségtelen azonban az is, hogy a románság egyenjogúságot 1848-ban is bátran követelő Szász Károly a forradalmi időszakban sem tagadta meg régebbi elveit, és hogy a kollégiumi diákság legjava a szabadságharc idején a honvédség soraiban harcolt, és azután is megtalálta helyét a haladásért folyó munkában. Ezért indokoltannak tartjuk Trócsányinak a kollégiumot elítélő véleményét.

Mindezekkel nem akarjuk Trócsányi Zsolt munkájának érdemeit csökkenteni,

hiszen egy ilyen kisebb tanulmányban nem is vállalkozhatott az itt fölmerült problémák végleges tisztázásához. Olyan új anyagot adott azonban a kezünkbe, amelyre tovább építhetünk és közben egy-egy fénycsóvát vetett az 1830-as évek politikai életének szövevényébe is. Munkája értékes hozzá-

járulás a Szász Károly korabeli harcok történetének megismeréséhez és egyben arra figyelmeztet, hogy az erdélyi történelem kutatásában magyarországi és hazai tudósok egymást kiegészítő munkájára van szükség.

Vita Zsigmond

D. SZEMZŐ PIROSKA : ARANY JÁNOS NAPJAI

(Budapest, Magvető, 1957. 516 l.)

Fiktív naplóval már találkoztunk az irodalomban, de ilyesmivel még nem. D. Szemző Piroška kitűnő könyve minden elődjéhez képest is úttörő. Olyan Arany-naplót ad, amelyet túlnyomórészt Arany szavaiból állít össze. A szerző a háttérben marad s csak összekötő szövegekre, hézagok kitöltésére vállalkozik. Két ízben Arany unokáját szólaltatja meg. Arany naplójának anyagát leveleiből (a kiadatlanokból is) és verseiből meríti. Épp ezért nagy misziót tölt be a nagyközönség körében, amely nem olvasná el Arany levelezését, de ebben a formában élvezettel forgatja és hiteles életrajzt nyer belőle.

Ez az eseményekben elég szegény, de belső vívódásaiban annál zsúfoltabb életrajz lenyűgöző olvasmány. Egy nagyon tiszta lélek vallomása. Minden lapja elmozdító.

Ha ideírunk néhány megjegyzést, nem akadémikuskodásból tesszük, hanem a bizonyára hamarosan szükségessé váló második kiadás számára.

1. Arany gyermekkorának rajzánál érdemes volna kiaknázni a *Toldi szerelme* VI. énekét. Általában az eposz életrajzi vonatkozásait másutt is tanácsos értékesíteni az eddiginél nagyobb mértékben: Pl. a XII. ének 105. versszakát a Margitszigetről. A kritikai kiadás azon jegyzete (Arany János *Összes Művei*. V. Bp., 1953. 551.), hogy ezt a versszakot „Összes Munkáinak Ráth-féle kiadásából is kihagyta Arany László”, nem felel meg a valóságnak. Tessék utánanézni, benne van.

2. A 62. lapon: „Nevem ma jelent meg először nyomtatásban: »Egy egyszerű beszélyke« alatt az Életképekben.” Arany ezt nem írhatja 1846-ban, mert tudjuk, hogy már 1841-ben megjelent „Népnevelési ügyben” címmel egy írása a *Társalkodóban* [lásd Lukácsy Sándor, *Csillag* X (1956) 795—798.].

3. A 134. lapon nem lett volna felesleges közölni Arany folyamodványát Kossuthhoz hivatalért, ezt a szerénységében is önrzeties írásművet [Scheiber, *Irod. Közl.* LIX (1955) 105—106.].

4. A 294. lapon az *Etelköz* című eposz szerzője nem Szilády Áron, hanem öccse: János. Arany bírálatát róla nemrégiben közzétette ifj. Szabadi Sándor [*Kiskunság* (1955) 113—114.].

A könyv olvastán újból eszünkbe jutott régi gondolatunk, hogy az Arany-levelekből ki kellene emelni a versikéket s a költemények közé illeszteni. Ott a helyük.

Befejezésül még valamit. Ez a nagyszerű könyv — tudomásunk szerint — már a 40-es évek elején készen volt. Azóta hanyódtott a kiadók fiókjában, vagy a lektorok kezén. Ennek történetét a szerző egyszer megírhatná saját naplója szemelvényéül. Ha ma egymásután látnak napvilágot nálunk fiktív naplók, nem szabad elfelejteni, hogy az ötlet kétségtelenül D. Szemző Piroška könyvéből származik.

Scheiber Sándor

GULYÁS PÁL: MAGYAR ÍRÓI ÁLNÉV LEXIKON

A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei. Bp. 1956. Akadémiai Kiadó. 706 l.

Gulyás Pál álnév-lexikonának jelentőségét aligha kell hosszasan bizonygatni az irodalomtörténetírás és a bibliográfia szakemberei előtt (sőt talán egyes más tudományágak művelőinek körében sem). Ez a vastkos kötet — szerzője több évtizedes

könyvészeti munkásságának újabb értékes eredménye — szinte felbecsülhetetlen segítséget jelent a kutatóknak, és különösképpen azoknak, akik az utolsó száz év magyar sajtójának dzsungelében próbálnak eligazodni.